

PARIJS RETOUR

LITERAIRE REISGIDS VOOR FRANKRIJK

BART
VAN **LOO**
PA
RIJS
RETOUR

LITERAIRE REISGIDS
VOOR FRANKRIJK

DE BEZIGE BIJ ANTWERPEN

*Reizen, dat is leven in zijn volle betekenis: uit volle borst ademen,
van alles genieten, zich de schepping meester maken als iets wat
van jou is, goudmijnen zoeken die niemand ooit omgewoeld heeft,
wonderen die niemand ooit gezien heeft, na de menigte komen en de
parels en diamanten oprapen die zij, onwetend en zorgeloos als ze is,
voor sneeuwvlokken en dauwdruppels had aangezien.*

ALEXANDRE DUMAS PÈRE, MÉMOIRES

Inhoud

9 Voorwoord

- 15 'Ik wil Chateaubriand zijn, of niets.'
Victor Hugo (1802-1885)
Besançon (Franche-Comté) - Parijs -
Villequier (Normandië) - Brussel - Kanaaleilanden - Parijs
- 71 De ongebreidelde fantasie van le nègre
Alexandre Dumas père (1802-1870)
Villers-Cotterêts (Picardië) - Parijs
- 99 'J'aime, donc je suis.'
Met George Sand (1804-1876) naar het hart van Frankrijk
Parijs - Berry
- 133 De Napoleon van de roman
Honoré de Balzac (1799-1850)
Touraine - Parijs
- 191 Van Aix-en-Provence tot in de literaire hemel
Emile Zola (1840-1902)
Aix-en-Provence (Provence) - Parijs -
Médan (Île-de-France) - Parijs

- 237 Een Provençaal in Parijs
Alphonse Daudet (1840-1897)
Provence/Languedoc – Parijs – Champrosay – Parijs
- 271 Een ontspannen Flaubert
Guy de Maupassant (1850-1893)
Normandië – Seine (Île-de-France) – Parijs –
Côte d’Azur – Parijs
- 329 ‘Ik bedrink me met inkt zoals een ander met wijn.’
Brieven aan Gustave Flaubert (1821-1880)
Parijs – Normandië

-
- 376 Dankwoord
- 378 Selectieve bibliografie
- 380 Adressen
- 387 Kaarten
- 407 Register

*‘Een mens is pas echt een mens te noemen als hij een
of andere hartstocht bezit. Een man zonder hartstocht,
een volkomen onberispelijk mens, is een wanstaltig wezen,
een embryonale engel aan wie geen vleugels zijn gegroeid.’*

HONORÉ DE BALZAC, *NEEF PONS*

VOORWOORD

Ik hol afgepeigerd langs de Seine. Het zweet loopt bij beekjes van mijn kin. Stilaan word ik radeloos. Het is mijn laatste literaire stroomtocht in de Franse hoofdstad. Mijn boek staat al ver in de steigers, maar bij wijze van afsluiting zou mijn Parijse vriend Patrick me op sleeptouw nemen langs verborgen literaire hoekjes. Dat dreigt nu in het water te vallen.

Het is allemaal begonnen bij mijn aankomst in het Gare du Nord. Rustig flanerend op het perron, besef ik plots dat ik niet meer weet waar ik met Patrick heb afgesproken. Ik pijnig mijn geheugen. Iets zegt me dat de wandeling, waar ook andere Parijzenaars aan deelnemen, aanvangt op de place Saint-Michel, bij de fontein, een steenworp van de Seine. Mijn intuïtie heeft me in zulke situaties al wel vaker gered. Gerustgesteld neem ik de metro, nestel me in een café op het plein, bestel een ontbijt en geniet van het typische Parijse ochtendgloren. De geur van warme croissants, mannen en vrouwen die een *café noir* aan de *zinc* drinken en hun krant lezen. En ik wacht. En wacht. Geen Patrick.

Kwart over tien geef ik het wachten op, en ren naar een internetcafé in de rue Saint-André des Arts, om zijn nummer op te snorren. Ook vergeten natuurlijk. Gevonden. Terug op het plein loop ik het eerste het beste café binnen. De trap naar de toiletten. Ik heb geen telefoonkaart, dus moet ik muntjestoestellen zoeken. Die vind je meestal bij de urinoirs in cafés. Ik draai zijn nummer en krijg zijn vrouw Elisabeth aan de lijn. Dat ik me vergist heb, dat ik te laat ben en niet weet waar ik zijn moet. Niet place, maar quai Saint-Michel. Nou breekt mijn klomp. Ongeveer op de plek waar ik hem voor het eerst ontmoet heb. Geen tijd echter voor melancholische ontboezemingen, de straat op. Te laat natuurlijk. Opnieuw de kelder van een of andere bistro in. Weer Elisabeth, die me vertelt dat de volgende halte aan de quai Malaquais is en dat de groep vervolgens de rue de Seine zal nemen in de richting van de rue de Condé. Had ik dat niet meteen kunnen vragen?

En daar hol ik afgepeigerd langs de Seine. Even verder, nie-

mand aan de quai Malaquais. Stilaan begint mijn motor te sputteren, maar ik houd moedig vol en duik de rue de Seine in. De ogen wijd opengesperd. Nu kan het niet lang meer duren. Onderweg passeer ik de smalle rue Visconti en vang een glimp op van het huis waar Balzac een drukkerij probeerde te exploiteren. Misschien is hij wel de allergrootste in dit boek. De stachanovist van de Franse letteren, de eerste schrijver van wie ik echt ben gaan houden. En rennend denk ik aan zijn wonderlijke schrijverskamer in de buurt van de meanderende Indre in Saché, aan de verrukkelijkste schouder-scène uit de hele wereldliteratuur in *Le Lys dans la vallée*, zijn onmogelijke liefde met de onmogelijke Madame Hanska uit Oekraïne en natuurlijk zijn intrigerende beschrijvingen van Parijs in *Verloren illusies*. Ik verlies het overzicht bij mijn overpeinzingen, vergeet links af te slaan en maak dan maar een omweg langs de rue de Tournon waar ik het bord van het Hôtel du Sénat zie hangen. De plek waar de jonge Provençaal Alphonse Daudet zijn literair geluk komt beproeven. Onbekend en onbemind, een ontdekking. De geknipte gids om de Provence te (her)ontdekken, maar ook auteur van twee ijzersterke Parijsromans. En eigenaar van een villa in de Essonne, waar ik enkele nachten heb doorgebracht op zijn slaapkamer. Aan het einde van de straat ga ik linksaf. Op weg naar de rue de Condé. Rechts ligt de onvolprezen Jardin du Luxembourg. Ik weet dat ik er een standbeeld van George Sand kan aantreffen, maar zie er in mijn verbeelding vooral de jonge Victor Hugo rondlopen. Stapelverliefd. Afspraakjes met zijn Adèle onder de platanen. En later de ook al verslingerde Marius uit *Les Misérables* die er op zijn beurt Cosette zal inpalmen. Een kanjer van een Parijsroman die hij tot mijn verbazing voor het grootste gedeelte schrijft tijdens zijn ballingschap op de Kanaaleilanden. Ik zie me weer op de fiets. De neus in de wind. Hugo achterna. De hortensia's van Jersey. Hauteville House op Guernsey. Zeeziek in de boot naar Sark. Net voor ik de rue de Condé inren, ontwaar ik in de verte de koepel van het Panthéon. Het dak van

het beruchte Franse heldenmausoleum. Enkele jaren geleden was ik erbij toen Alexandre Dumas père, de geestelijke vader van *De drie musketiers*, er zijn wel erg postume *heure de gloire* beleefde. Als het moet, halen Fransen hun grote schrijvers uit hun graf om ze eer te betonen. Bizar, maar een avond om nooit te vergeten. Geprangd tussen de massa. Zijn *Vingt ans après* in de hand. Kippenvel.

Eensklaps besef ik dat deze helse looptocht geen toeval kan zijn. Het lijkt wel of het lot me sprintend door mijn lees- en reis-avonturen van de laatste jaren jaagt. Tienduizenden bladzijden. Duizenden kilometers. En plots ben ik echt buiten adem. Het gaat niet meer, alsof de kilometers en bladzijden nu ineens hun tol eisen. Het was heerlijk, maar ik ben blij dat het einde in zicht is. Waar was ik ook aan begonnen? Een boek over de *monstres sacrés* van de Franse literatuur. David tegen meerdere Goliaths. Niet zomaar, maar de vinger op hun oeuvre en leven, en de benen gestrekt in hun voetsporen. Nu en dan dacht ik eraan op te geven, maar na verloop van tijd keerde de microbe weerbarstig terug. Lezen, schrijven en reizen is dan ook een niet te versmaden combinatie. Ik sleep me terug naar de rue de Seine. En stuit daar uitgeput op Patrick. Opgelucht belt hij zijn vrouw. 'Elisabeth, we hebben hem.' Alsof het om een weggelopen hond ging. Moedig stap ik mijn laatste literaire kilometers door Parijs. Zou er iemand ooit wel eens gespierde kuiten van literatuur gekregen hebben?

Lezen is reizen in je hoofd. Je kunt ook de daad bij het woord voegen en reizen in de voetsporen van je geliefde schrijvers, in dit geval de bekende prozaschrijvers uit het negentiende-eeuwse Frankrijk. De negentiende eeuw? Morsdode Franse schrijvers? Dikke, onleesbare boeken? De vragen en het gefrons waren de laatste jaren niet van de lucht. Ten onrechte, want heel wat proza uit de Franse negentiende eeuw is literatuur van de bovenste plank

die heerlijk wegleeft. Ik zocht de plekken op waar de auteurs leefden en werkten, maar ook de plaatsen die we met hun romans in de hand vandaag nog kunnen bezoeken. Victor Hugo, Alexandre Dumas père, George Sand, Honoré de Balzac, Emile Zola, Alphonse Daudet, Guy de Maupassant en Gustave Flaubert leidden me naar de meest diverse uithoeken van Frankrijk, en natuurlijk ook naar Parijs, dé literaire hoofdstad van de negentiende eeuw. *Parijs retour* is een bescheiden poging om de zogenaamde bellettrie uit het hoekje van misplaatst intellectualisme en stoffige saaiheid te kegelen, zonder daarom meteen in simplisme en slogans te vervallen.

Het spreekt voor zich dat lezen het begin en het einde van dit boek vormt. Ik las, ging op reis, en zal blijven lezen. Maar na Hugo, Balzac en Zola bekijk ik Parijs anders. En na de talrijke tochten door de Franse hoofdstad lees ik elke (nieuwe) roman van hen met andere ogen. Het zwerven over de Kanaaleilanden heeft me Hugo's ballingschap beter doen begrijpen. Het herlezen van het uitgesproken zintuiglijke proza van Daudets *Brieven van mijn molen* in de Provence was in alle opzichten een smaakvolle ervaring. Iedereen die ooit zijn joekel van een gebroken hart door eenzame straten zeulde, zal oprecht geëmotioneerd de geliefde kastelen van Balzacs Félix de Vandenesse in de Touraine aanschouwen. Waarna *Le Lys dans la vallée* bij een tweede lezing als een nieuwe roman in je handen zal verrijzen. Enzoverder. De authentieke scherven van het verleden hebben de aan bod gekomen schrijvers en hun boeken dichter bij mij gebracht. Vandaar dat zinnen als 'ik voel Hugo's nabijheid' of 'even voel ik me helemaal Félix de Vandenesse' nu en dan achteloos in mijn tekst opduiken. En dat is geen gratis gesproken. Het opzoeken van soms verdwenen resten uit het verleden leverde meer dan eens oprechte momenten van opwindning en ontroering op. Op de valreep verraste ik zowaar mezelf toen er onhoudbaar verscheidene brieven aan Gustave Flaubert uit mijn pen vloeiden. Het louterende eindpunt van jaren lezen en reizen.

Ik heb uitdrukkelijk geen academisch boek willen schrijven, maar heb wel gepoogd om biografische wetenswaardigheden en persoonlijke reisnotities te koppelen aan pertinente tekstinzichten. Daarbij besepte ik maar al te goed dat het warme water ondertussen al lang koud geworden is. Er zijn bibliotheken volgeschreven over deze auteurs. Wat niet betekent dat ze nog vaak gelezen worden. Juist daarom wil ik graag een lans voor hen breken, temeer omdat er ondertussen heel wat uitstekende vertalingen voorhanden zijn. In de eerste plaats is *Parijs retour* bedoeld als een pretentieuze reis door het leven en oeuvre van enkele grote Franse schrijvers, maar het heeft zeker ook de bedoeling de lezer met toegevoegde kaartjes en adressen op weg te helpen om Frankrijk op een alternatieve wijze te doorkruisen. Lezen is altijd een beetje reizen. Reizen is altijd een beetje lezen.

BART VAN LOO

Antwerpen, voorjaar 2006

Ik heb ervoor gekozen om de gedetailleerde adressen van schrijvershuizen en de overzichtskaarten achteraan op te nemen. Specifieke straten kregen een nummer mee dat verwijst naar de plattegronden die je ook achteraan aantreft. Hierbij werd niet naar volledigheid gestreefd. De kaartjes zijn evenwel duidelijk genoeg om met behulp van de gedetailleerde plannetjes die je in elke *office de tourisme* kunt bekomen probleemloos mijn paden na te lopen.

De titels van romans, verhalen en gedichtenbundels staan in het geval van een bestaande vertaling in het Nederlands, anders in het Frans.

*'Je denkt misschien dat ik ben als alle anderen.
Een intelligente man die recht op zijn gedroomde doel afgaat.
Vergeet het maar! Ik ben een ontketende kracht! De blinde en dove
agent van sombere mysteries! Een ongelukkige ziel uit de duisternis!
Waar ga ik naartoe? Ik weet het niet. Maar ik voel me gedreven
door een onstuimige bezieling, een waanzinnig verlangen.'*

HERNANI

‘IK WIL CHATEAUBRIAND
ZIJN, OF NIETS.’
VICTOR HUGO (1802-1885)

Negen uur 's ochtends, de bel gaat. Nog slaapdronken wankel ik naar de deurtelefoon. Drie keer hoor ik mezelf knorrig 'ja' zeggen. 'Of ik Bart Van Loo ben?' 'Of ik deze week een lezing over Victor Hugo in Lier geef?' en 'Of hij niet even binnen mag komen?' Ineens besef ik nog rond te lopen in weinig of geen kleren, wikkel me snel in een kamerjas en laat een al wat oudere, grijze man binnen. Aan temperament geen gebrek. Stevige handdruk. Bewonderende, van bruisend commentaar voorziene blikken op mijn bibliotheek. Ik plof op een stoel. 'Of hij misschien een bijdrage mag leveren aan mijn lezing?' Gelegenheid om hier zelf een mening over te vormen, krijg ik niet. De man hangt zijn jas weg. Plaatst zichzelf in napoleontische houding. Kijkt me recht in de ogen en steekt van wal. 'Waterloo! Waterloo! Waterloo! Morne plaine!/ Comme une onde qui bout dans une urne trop pleine.' ('Waterloo! Waterloo! Waterloo! Droefgeestige vlakte!/Als een kokende golf in een overvolle urne.') Zowat de bekendste verzen uit de Franse literatuur. Hier. In mijn bibliotheek. 's Morgens vroeg. Door een onbekende man die, nu ik klaarwakker ben, vagelijk op Hugo gelijkt. De ochtendstond heeft poëzie in de mond. 'D'un côté, c'est l'Europe et de l'autre la France.' Bij 'l'Europe' spuwt hij haast op de grond, bij 'La France' straalt zijn gelaat als de zon op een bloedhete zomermiddag. En samen met hem bevind ik me plots op het slagveld van Waterloo, zie ik Napoleon, 'sa lunette à la main', hoop ik mee op de komst van de hulptroepen van maarschalk Grouchy, en zucht ik bij die misplaatste hoop. 'C'était Blücher!', de Pruisische veldmaarschalk die de slag in een definitieve plooi legt. En toch, de adelaarsbanier geeft zich niet zomaar gewonnen. Ook al weten de soldaten van de *Grande Armée* dat ze zullen sterven in Waterloo, ze doen dat met opgeheven hoofd. Uit hun mond weerklinkt slechts één kreet. 'Vive l'empereur!' De man raakt in extase. Mijn kamerjas valt open. Van verbazing. Daar staat hij, mijn bureaustoel plots in de hand. Ermee zwaaiend als een banier. Nu is hij Napoleon. Geen twijfel. 'Moi vaincu! Mon empire brisé comme

verre./Est-ce le châtement cette fois, Dieu sévère? –/Alors parmi les cris, les rumeurs, le canon,/Il entendit la voix qui lui répondait: non!’ (‘Ik, verslagen! Mijn keizerrijk als glas gebroken./Is dit dan de straf, strenge God?/Tussen de kreten, het rumoer, het kanon,/hoorde hij de stem die hem “nee” antwoordde.’ De man zakt zwetend op de stoel die hij voor zich neergezet heeft. Ik heb het nageteld, achtentachtig aartsmoelijke verzen. Uit het hoofd. Of beter, uit het hart, *par coeur* zoals de Fransen zeggen. ‘Of hij misschien een bijdrage mag leveren aan mijn lezing?’ Die week reanimeert hij in Lier probleemloos de bijwijlen onleesbaar geachte Hugo. Kippenvel en applaus. Bedankt Lieven. Hugo is niet dood. Hij leeft.

Zoals elk Vlaams dorp zijn Guido Gezellelaan heeft, zo vind je tot in de kleinste uithoeken van Frankrijk telkens weer een straat of plein dat Victor Hugo werd gedoopt. Hugo is hét *monstre sacré* van de Franse literatuur. Niemand is ooit op een hoger voetstuk geplaatst. Geen enkele van zijn dode of levende Franse collega’s haalt vandaag meer hits op het internet. Zijn naam wordt geassocieerd met de strijd tegen de doodstraf, de populairste musical aller tijden, de bekende foto’s uit zijn ballingschap, de literaire romantiek, het meest buitenissige schrijvershuis uit de wereldliteratuur... en natuurlijk de witte baard die hem op het einde van zijn leven de allures van een halve heilige geeft. De heiligverklaring komt er bij zijn dood. Enkele rit richting Panthéon. Alexandre Dumas, Emile Zola of André Malraux komen pas jaren na hun verscheiden en na heel wat politiek getouwtrek in dit Franse heldenmausoleum terecht. En toch... Hugo is niet meer in. Het oeuvre van deze megalomane politicus-pamflettist-tekenaar-minnaardichter sukkelt met de jaren steeds meer naar de achtergrond. Kilometers poëzie, theater, essays, reisimpressies en natuurlijk romans. Wie kent er niet *De klokkenluider van de Notre-Dame* of *Les Misérables*? Kennen misschien wel, maar gelezen? Ja, bepaalde delen van zijn oeuvre komen nu nogal breedsprakiger en pathetisch over, maar met de juiste sfeer en omkadering kan zelfs zijn ogenschijnlijk

onverteerbare poëzie nog vonken doen overspringen. Gemakkelijker gaat het met *Les Misérables*, waarvan de 1500 bladzijden me twee weken moeiteloos in een ijzeren houdgreep hielden. Met die roman in de hand is het een bijzondere uitdaging om door Parijs te zwerven. De boeiendste periode uit Hugo's leven is wellicht de ballingschap. Die brengt hem natuurlijk naar Brussel, maar ik volgde ook zijn sporen op de Kanaaleilanden, waar hij ongeveer 18 jaar verbleef. Beginnen doen we bij het begin. In de Franche-Comté.

*‘Ik heb je naam in het zand getekend, DIDI, mijn engel.
Bij vloed zullen de golven het uitvegen deze nacht,
maar niets zal de liefde van je vader wegspoelen.’*

BRIEF AAN ZIJN DOCHTER

LÉOPOLDINE VANUIT ETAPLES, 1837

EEN TRAGEDIE IN TWEE BEDRIJVEN

Place Saint-Quentin in Besançon, 26 februari 1802, de nacht valt, het sneeuwt zachtjes. Er weerklinkt kindergeschrei op de eerste verdieping van een herenhuis. Het pasgeboren kindje is zo zwak dat even gevreesd wordt voor zijn leven. Vader Léopold Hugo, toekomstig generaal van Napoleon, is gekazerneerd in de stad en de familie blijft er dan ook amper enkele maanden. Dat neemt niet weg dat het plein later naar de grote Franse schrijver genoemd zal worden. Via enkele omzwervingen belandt het gezin in Parijs. Zodra Victor kan lezen, verslindt hij 's avonds in bed de bijbel. Weldra leest hij als een bezetene filosofie, poëzie, proza... en begint hij zijn eerste verzen te schrijven. Hij heeft dan al het gevoel dat woorden hem boven zichzelf laten uitgroeien.

Victor Hugo is veertien. Voor hem ligt zijn dagboek. ‘Ik wil Chateaubriand zijn, of niets.’ Vastberaden vloeien de intussen legendarische woorden uit zijn pen. Het is geen gratuite grootheidswaanzin. Op die leeftijd schrijft hij immers zijn eerste drama, *Irtamène*, dat gebukt gaat onder hevige royalistische gevoelens. Als kind krijgt hij het antibonapartisme met de paplepel binnen. Voor zijn moeder is Napoleon, die vader Léopold zowel letterlijk als figuurlijk steeds opnieuw van haar wegrukt, de incarnatie van het kwaad. De familie juicht dan ook wanneer de adelaarsbanier

definitief ten onder gaat op het slagveld van Waterloo. De ultraroyalistische gezindheid van de jonge Victor zal in de loop van zijn leven plaatsmaken voor een steeds groeiende bewondering voor Napoleon en onvervalste republikeinse gevoelens.

Hij is zestien wanneer hij door een weddenschap in twee weken tijd zijn eerste roman, *Bug-Jargal*, uit de pen schudt. Het zijn echter vooral gedichten die hij aan de lopende band produceert, en dat zal altijd zo blijven. Hugo wil en zal de literaire top bereiken: 'Vouloir fermement, c'est pouvoir'. Met diezelfde vastberadenheid overtuigt hij de familie van Adèle Foucher, zijn toekomstige vrouw. Zij zal na de geboorte van de kinderen in een andere kamer gaan slapen. Hugo is er niet gelukkig om, maar die huiselijke drooglegging wordt ruimschoots vergoed in de armen van zijn minnares, Juliette Drouet.

Ondertussen ontpopt hij zich als aanvoerder van de romantische troepen. Rondom hem scharen zich Vigny, Lamartine, Sainte-Beuve, Dumas, Gautier, Balzac... Zijn voorwoord bij het toneelstuk *Cromwell* (1827) wordt algemeen beschouwd als het manifest van de romantische school. De romantici zullen hun belangrijkste veldslag in het sterk aan regels gebonden theater winnen. Hugo stelt dat het theater het leven in zijn totaliteit op de planken moet brengen en daarbij geen onderscheid mag maken tussen het mooie en het lelijke, of zoals hij het formuleert, het sublieme en het groteske. Een vereniging van tegengestelde. Bovendien moet het theater putten uit het glorieus verleden. Belangrijk, omdat als uitvloeisel hiervan ook prozateksten uitgebreid het verleden zullen induiken (denk maar aan de historische romans van Alexandre Dumas) en die vlucht in de tijd uitbreiden tot escapades in het exotische (zoals *Carmen* en *Colomba* van Prosper Mérimée) en het fantastische (de verhalen van Théophile Gautier en Gérard de Nerval).

25 februari 1830. Een datum die de geschiedenis ingaat als 'la bataille d'Hernani'. Plaats van de veldslag is het Théâtre-Français, tegenwoordig La Comédie-Française [1] op de place Colette, naast

het Palais-Royal. ‘Die avond bepaalde ons leven’, aldus Théophile Gautier. Er troepen zo veel mogelijk jonge romantici samen om het boegeroep van de klassieke theaterliefhebbers te overstemmen met handgeklap en bravo’s. Al om drie uur in de middag nestelen de heftige jongelui zich in de zaal. De zaal is dan al goed bezet door de klassieken, die eigenlijk een thuismatch spelen. De toiletten zijn nog niet geopend en iedereen doet zijn gevoeg tegen de muur en in de loges. De geparfumeerde burgerdames krijgen haast een flauwte. Er ontstaat wat geharrewar. Balzac krijgt een kool naar zijn hoofd gegoooid. Het doek gaat open en het vandaag onleesbare *Hernani* steekt van wal met een gewaagd enjambement.

Het eerste boegeroep weerklinkt. Uiteindelijk overleeft het stuk de hele voorstelling. Zo komt er een einde aan de hegemonie van het classicisme in het theater. De nieuwe romantische ster Hugo verwijst het drama van Racine en Corneille even naar de coulissen. De geschiedenis heeft de plooien ondertussen gladgestreken. De twee oude knarren worden nu weer meer gespeeld dan Hugo. Zijn poëzie en vooral romans hebben de tand des tijds beter doorstaan.

Tijd om uit te rusten is er niet. Zijn uitgever verwacht immers al geruime tijd een historische roman van zijn hand. Hij sluit zich op, en begint eraan als aan een gevangenisstraf. Zes maanden schrijft hij staand aan *De klokkenluider van de Notre-Dame*, waarmee hij in 1831 meteen ook grote faam als prozaschrijver oogst. Hugo is op zijn dertigste onbetwist de beroemdste en belangrijkste Franse schrijver. Bevriend met de koning, pair de France, enkele jaren later lid van de Académie Française en al snel genoemd als mogelijk minister. Zover zal het nooit komen. Twee drama’s leggen zijn leven in een andere plooi.

‘DE DAG ZAL VOOR MIJ ALS DE NACHT ZIJN.’

In februari 1843 trouwt zijn lievelingsdochter Léopoldine met Charles Vacquerie uit Villequier, gelegen aan een bocht van de Seine in de Haute-Normandie. Zeven jaren tevoren had hij Hugo

toestemming gevraagd om zijn *Hernani* op te voeren en daaruit is een vriendschap ontstaan. De Hugo's logeren vaak in het statige herenhuis in Villequier en de vonk slaat over tussen Léopoldine en de Normandiër. Een huwelijk dat in de knop gebroken wordt. Op 4 september keren Léopoldine en Charles per boot terug uit Le Havre. Vlak bij Villequier stoten ze op een zandbank en verdrinken in de woelige stroming van de Seine. Hugo verblijft dan met zijn minnares Juliette Drouet in Spanje. Tijdens de nacht van 4 september raakt hij moeizaam in slaap en droomt over een storm op zee. Vijf dagen later keert hij terug naar Frankrijk via Rochefort aan de Atlantische kust. In een café ligt een opengeslagen krant. Zijn oog valt op een overlijdensbericht. De tijding van de dood van zijn dochter en van de begrafenis drie dagen tevoren. Je kunt het je in onze tijd van bliksemsnelle communicatie amper voorstellen. Een bliksemschicht bij heldere hemel, gevolgd door een lange periode van duisternis. Geplaagd door schuldgevoelens weigert Hugo jarenlang iets te publiceren. Ondertussen schreeuwt hij zijn verdriet wel uit in ontelbare verzen.

Samen met twee spitsbroeders en enkele van die gedichten trek ik me terug in een desolaat café in Villequier. Een van mijn kompanen is een meester in het reciteren van klassieke gedichten. Zijn stem weerklinkt. De wijn vloeit. Uiteindelijk belanden we bij het bekende 'Demain, dès l'aube'. Er is iets wat ons intrigeert, en we blijven hangen bij deze tekst. We verlaten de kroeg pas wanneer we een aanvaardbare vertaling bijeengepuzzeld hebben op de schamele, witte onderleggers die de kastelein ons gegeven heeft. Het kerkhof is vlakbij.

Demain, dès l'aube, à l'heure où blanchit la campagne,
Je partirai. Vois-tu, je sais que tu m'attends.
J'irai par la forêt, j'irai par la montagne.
Je ne puis demeurer loin de toi plus longtemps.

Je marcherai les yeux fixés sur mes pensées,
Sans rien voir au dehors, sans entendre aucun bruit,
Seul, inconnu, le dos courbé, les mains croisées,
Triste, et le jour pour moi sera comme la nuit.

Je ne regarderai ni l'or du soir qui tombe,
Ni les voiles au loin descendant vers Harfleur,
Et, quand j'arriverai, je mettrai sur ta tombe
Un bouquet de houx vert et de bruyère en fleur.

Morgen des ochtends, als velden in wit overgaan
Kom ik naar je toe. Jij, die me verwacht.
Ik zal door het woud gaan, ik zal over de bergen gaan.
Langer weg van je blijven, ligt niet in mijn macht.

Wandelen zal ik, in gedachten verloren.
Met gebogen rug en gekruiste handen, de ziel vol chagrijn.
Niets zal ik zien, niets zal ik horen,
Eenzaam, anoniem. De dag zal voor mij als de nacht zijn.

Van het goud van de avond wend ik me af.
De zeilen langs de Seine laat ik terzijde.
En, wanneer ik aankom, zet ik op je graf
Een boeketje hulst en bloeiende heide.

De kracht van deze tekst ligt vooral in de pointe. Aanvankelijk lijkt je de beschrijving van Hugo's tocht naar zijn geliefde te lezen. De laatste verzen maken duidelijk dat hij op weg is naar het graf van zijn dochter, een tocht die hij pas drie jaar na haar overlijden aandurft. Léopoldine en haar man liggen begraven op het kleine kerkhof, waar later ook de vrouw van Hugo zelf een laatste rustplaats vindt. Hugo komt er regelmatig mediteren. Het liefvallige, kleine Villequier ligt ook nu nog geprangd tussen een heuvel en de Seine,

die er de voorbijganger een van zijn mooiere panorama's onthult. Grote boten varen voorbij. Enkele toeristen slenteren langs de rivier en eten in het enige snacktentje een frites-merguez. Er is slechts één hotel in het dorp. Le Grand Sapin ligt op een uitgelezen plek aan de Seine, pal tussen de plek van het drama en het huis dat nu ingericht is als een musée Hugo. Je kunt er lekker tafelen en je moet er maar bij nemen dat de uitbater vertelt dat Hugo zijn dochter hier *zag* verdrinken. Het museum is zeker een bezoekje waard. In verschillende kamers worden allerlei aspecten van Hugo's leven getoond. Ik geniet er van mooie eerste uitgaven (o.a. van *De klokkenluider van de Notre-Dame* en *Châtiments*) en talrijke tekeningen, die bewijzen dat Hugo ook een getalenteerd grafisch kunstenaar is. Natuurlijk ook heel wat familiekiekjes en als curiosum krijg je het bed te zien waarin Hugo tijdens zijn talrijke bezoeken geslapen heeft. Bij het verlaten ga ik naar links en loop langs het hotel. Enkele honderden meters verder houd ik halt bij een standbeeld van Hugo, die peinzend naar de ter plekke wel erg monumentale Seine staart. Ik blader in *Les Contemplations* (1856) en verzucht met Hugo: 'Het is nu eenmaal zo dat gras groeit en kinderen sterven, ik weet het, mijn God.'

'DE STAD VAN DE NAMAAK'

Hugo mocht dan gehuwd zijn met Adèle Foucher, Juliette Drouet is de liefde van zijn leven. Samen reizen ze heel Europa door. In 1837 komen de twee geliefden voor het eerst naar België. Het begin van een bijzondere band. In totaal zal Hugo minstens vijftien keer afzakken naar zijn noorderburen en beschrijft hij in zijn brieven meer dan vijfentwintig plaatsen. 'Grote groene weiden, omheinde hopvelden, smalle rivieren tot aan de rand gevuld, hier een weide vol koeien, daar een kroeg vol drinkers. Men reist hier tussen tafereelen van Paul Potters en Teniers.' Hij is echter vooral gek op de kunststeden. In Antwerpen is Hugo 'uitgeput van bewondering'. De kathedraal van Antwerpen is een 'prachtjuweel dat elke vrouw zou willen dragen'. Hij laat geen kerk onbezocht, aanschouwt met

passie de kunstwerken uit de renaissance en barok en geniet van het getingeltangel van de carillons. 's Avonds schrijft Hugo in Vlaamse herbergen brieven aan zijn in Parijs achtergebleven vrouw Adèle. Als begaafd tekenaar vereeuwigt hij in de marge van zijn brieven met zichtbaar plezier de Brusselse Sint-Goedele, de Gentse Dulle Griet, het stadhuis van Lier en talrijke andere monumenten. 'Overal waar een kathedraal is, een stadhuis of een Rubens, ben ik van de partij. En zo zigzag ik zonder einde. Mijn reis trekt een extravagante arabesk door België heen.'

Terwijl zijn bewondering voor Bonaparte met de jaren stijgt, daalt zijn achting voor diens neef Louis-Napoléon die sinds 1848 president van de Tweede Republiek is. Vanaf 1851 gaat Hugo in de Kamer stevig tegen hem tekeer en noemt de toekomstige keizer Napoléon-le-Petit. Voorlopig blijft hij buiten schot, maar zijn zoon Charles wordt tot zes maanden gevangenis veroordeeld omdat hij een artikel tegen de doodstraf heeft gepubliceerd. Zijn andere zoon, François-Victor, neemt het op voor het asielrecht en verdwijnt ook een tijdje achter de tralies. De persvrijheid staat op het spel. De censuur dreigt voor het theater. Allemaal zaken waar Hugo zijn nek voor wil uitsteken. Nadat Louis-Napoléon zich na de staatsgreep van 2 december 1851 tot keizer Napoleon III heeft gekroond, roept Hugo als oppositieleider op tot gewapend verzet. Alexandre Dumas brengt zijn vrouw Adèle ervan op de hoogte dat de regering plannen heeft haar man, onder het mom van een ongeluk, om te brengen. De grond wordt hem te warm onder de voeten. Hij vlucht naar Brussel.

Na een reis door de koude winternacht komt Hugo op 12 december onder de schuilnaam Jacques Firmin Lanvin aan op het Brusselse Zuidstation. Na enkele omzwervingen vestigt hij zich op nummer 16 van de Brusselse Grote Markt. Alvast een literair gezegende plek. Ooit hadden de gezusters Brönte er ook hun stekje. Tegenwoordig is het een expositieruimte, een postume knipoog naar zijn grafische kwaliteiten. Hugo's woning heet officieel 'De Wind-

molen' en de mensen stromen inderdaad als bij windvlagen aan om hem hun eer te betonen. Werken is onmogelijk. Het is er bovendien te krap en hij verhuist naar de nummers 26-27 op dezelfde Grote Markt, een iets ruimere en luxueuzere woning met uitzicht op het stadhuis. Dit pand is nu opgedeeld in een kant- en chocoladewinkeltje en voorzien van een herdenkingsplaat: 'Victor Hugo woonde in dit huis in 1852.' Op de eerste verdieping weliswaar. Op de benedenverdieping huist een tabakswinkel, een beetje grappig als je weet dat de schrijver een grondige hekel aan tabak heeft. Burgemeester Charles de Brouckère schenkt hem een fauteuil, maar wat veel belangrijker is, ook politiebescherming.

De voorliefde van de schrijver voor de Belgische hoofdstad komt niet uit de lucht vallen. Al in 1837 beschrijft hij hoezeer het Stadhuis en de Grote Markt hem bekoren. 'Het stadhuis van Brussel is een juweel, te vergelijken met de spits van Chartres; een schitterende poëtische ingeving van de architect. En het plein eromheen is ook een wonder. Op drie à vier huizen na, die door moderne kwasten bedorven zijn, ziet u alleen maar gevels die een datum zijn, een kostuum, een strofe, een meesterwerk.' Ook Sint-Goedele nestelt zich in zijn hart. Net als bij de Parijse Notre-Dame herkent hij in de torens de prominente letter van zijn familienaam en wordt hij als zovelen vooral gecharmeerd door de prachtige glasramen. Hij beklimt Sint-Goedele en zal nadien ongeveer alle kathedralen bestijgen. Daarbij ontwikkelt hij de bizarre gewoonte de treden te tellen: Sint-Baafs in Gent ('450 treden'), Sint-Rombouts in Mechelen ('554 treden, bijna het dubbele van de torens van Notre-Dame') en de kathedraal van Antwerpen ('616 treden, de hoogste torenspits ter wereld na Straatsburg'). Op één punt is hij erg streng voor Brussel en voegt hij zich bij de gewoonte uit die tijd om de Belgische hoofdstad uit te roepen tot de speeltuin van plagiatoren en letterdieven. Hugo wordt het beu om zonder ophouden vervalsingen van zijn oeuvre aan te treffen. Ook Balzac beklagt zich hier uitgebreid over. Zoals je nu voor een prikje valse

Rolexen of nep-Lacostes kunt kopen in Singapore, zo kon je toen voor een appel en een ei bij ons het volledige oeuvre van Hugo of Balzac aanschaffen. Een en ander heeft te maken met artikel 13 van het ministerieel besluit van 23 september 1814 dat stelt dat in België 'literair bezit' niet erkend wordt wat buitenlandse literatuur betreft. In Frankrijk is de situatie identiek, maar het spreekt voor zich dat het kleine buurland daar heel wat meer voordeel uit puurt. Hugo haalt zijn gram in een wel leuke brief, waaruit blijkt dat Parijs hoe dan ook zijn graadmeter blijft en hij Brussel 'de stad van de namaak' noemt. 'De Kamer van Volksvertegenwoordigers gelijkt op het Griekse fronton van onze *Chambre des Députés*; het purperrood lint van Leopold is een namaak van onze *Légion d'honneur*; de twee vierkante torens van Sint-Goedele hebben iets van Notre-Dame. En ten slotte, door een spijtig toeval heet het riviertje dat door Brussel loopt niet Seine, maar Zenne.'

'JE N'AI PAS OUBLIÉ LE QUAI D'ANVERS, AMI.'

Tot zijn grote ergernis schrijft zijn vrouw hem dat hij zich beter in Londen kan vestigen en verwijt ze hem in bedekte termen de aanwezigheid van Juliette. De auteur reageert geprikkeld. De vrouw in kwestie heeft zijn leven gered en bovendien wonen ze niet samen. Juliette van haar kant beklaagt zich erover dat ze hem haast niet ziet. Zijn minnares betreft een schamel optrekje in de Prinsengalerij, waar ik op een dag een mooie editie van hun liefdesbrieven op de kop kan tikken. Op exact dezelfde plek vind je tegenwoordig immers Tropismes, misschien wel de beste Belgische Franstalige boekhandel. Hier begluurt de geschiedenis je van alle kanten. In deze galerijen koopt de Franse dichter Paul Verlaine het pistool waarmee hij zijn collega en vriend Arthur Rimbaud verwondt. Even verderop vertonen de gebroeders Lumière hun eerste film.

Als Juliette in Brussel aankomt, is ze zesenvestig en wijs genoeg om te beseffen dat haar Toto niet alleen literair, maar ook op het

gebied van de liefde niet voor één gat te vangen is. In Parijs heeft hij net nog een passionele verhouding achter de rug met de vrouw van een vooraanstaande schilder. Die opzij geschoven minnares stuurt zijn liefdesbrieven naar Juliette in de hoop hun relatie te breken. Tevergeefs. Ook in Brussel laat hij zich niet onbetuigd. 's Avonds loopt hij door de steegjes rond de Brusselse Grote Markt. In duistere tavernes ziet hij dames met zware borsten die hem uitdagend aankijken. Hij geeft soms toe aan zijn verlangen. De dames in kwestie schrikken telkens van zijn vurigheid. Hugo zal zich ontpoppen als een geroutineerde prostitueebezoeker: 'Lokaal detail. Rue du Rempart-du-Nord 2, achter het Barricadenplein. Men vindt er een sigaar, een glas eau de vie, een tas koffie en een vrouw, voor vijftientig centiem.'

Niet alleen de Brusselse vrouwen, politici en culturele kaste maken het Hugo naar zijn zin, ook culinair komt hij best aan zijn trekken. Wanneer zijn zoon Charles hem opzoekt in Brussel, schrikt hij. Hij had een verzwakte vader verwacht, maar Hugo ziet er goed uit, hij is zelfs een beetje aangedikt. Het effect van het Belgische bier. Een liefde die al jaren teruggaat, zoals blijkt uit een brief die hij zijn vrouw in 1837 vanuit Brussel stuurt: 'Ik drink bier als een Vlaming. Het bier uit Leuven heeft een zoeterige nasmaak en ruikt naar een dode muis. Dat smaakt heel goed.' In de Brusselse kroegen trakteert hij zich vaak op een Faro, een zoetachtig Brussels mengbier, dat je nu hier en daar nog kunt drinken.

De Belgische overheid waarschuwt hem herhaaldelijk dat hij zich beter niet aan kritische politieke geschriften kan wagen. Het land, de vrouwen, de relatieve eenzaamheid en zijn woede op Napoleon III geven hem in 1852 echter te veel kracht en inspiratie. Als die denkt dat hij van Hugo af is door hem op 9 januari te verbannen, dan slaat hij de bal lelijk mis. Hij schrijft zijn pamflet *Napoléon-le-Petit*. 'Mijn boek vordert, ik ben er tevreden over. Inktpot tegen kanon. De inktpot zal de kanonnen verbrijzelen.' Wanneer het boekje verschijnt, krast Hugo op omdat hij België

anders in woelig diplomatiek water brengt. Vanuit Antwerpen reist hij naar Jersey, waar sinds 1848 nog Franse bannelingen naartoe zijn getrokken. Dumas is erbij om Hugo op 1 augustus 1852 uit te zwaaien wanneer die in Antwerpen de boot neemt. Als allerlaatste drukt hij hem de hand. Hugo zal dit moment gedenken in een gedicht van *Les Contemplations*: 'Je n'ai pas oublié le quai d'Anvers, ami'. De Ravensbourne vaart uit met aan boord Victor Hugo, zijn zoon Charles, beiden met tranen in de ogen, en zijn minnares Juliette Drouet. Er staat een grote massa op de Antwerpse kaaien, vrouwen wapperen met zakdoeken, mannen scanderen zijn naam. 'Helemaal in de verte kon ik vooral Alexandre Dumas onderscheiden vanwege zijn grote gestalte. Daarna verdween alles uit het gezicht. Ik bleef alleen met mijn zoon, met enkel de naakte vlakke, de hemel en de eindeloosheid voor ons.'

*'Ik hou van mijn ballingschap,
de pijn ligt me na aan het hart.
Droefheid is een teder gezelschap.'*
CHÂTIMENTS

‘EXILIUM VITA EST’

De zee is zo glad als een spiegel. In het water verschijnt het bekende baardige gezicht van de geestelijke vader van Quasimodo en Jean Valjean. Zo dadelijk vertrek ik met mijn reisgezel vanuit Saint-Malo naar de Kanaaleilanden met de Solidor 5, een schip dat beschilderd is met een enorm grote afbeelding van Victor Hugo, op zijn beurt geflankeerd door zijn befaamde ballingschapskreet: ‘Ik zal terugkeren wanneer de vrijheid terugkeert.’ Nu de man exact tweehonderd jaar geleden geboren is, worden kosten noch moeite gespaard. De boot hangt vol met karikaturen van de schrijver en in de taxfreeshop koop ik een speciale cuvée Victor Hugo. ‘God heeft alleen maar water geschapen, wijn is een uitvinding van de mens.’ Men gooit je de citaten naar het hoofd. Op de archipel schaf ik me onmiddellijk een setje postzegels aan met de beeltenis van de jubilaris, een mooie prentkaart van een van zijn favoriete plekjes en stuur het geheel met een klinkend citaat naar een jaloerse hugoliaan in België. Mijn missie kan beginnen.

De Kanaaleilanden liggen in de Golf van Saint-Malo en bestaan uit Jersey, Guernsey, Alderney, Sark en Herm. De kust is op vele plekken erg wild, het resultaat van een eeuwenoud gevecht met de elementen. Vooral de grillige rotspartijen intrigeren Hugo. Je vindt er niet alleen uitgelezen vergezichten, het is er ook aange-

naam vertoeven. 'De Kanaaleilanden hebben een klimaat om te luiëren', oppert de schrijver en daarbij doelt hij niet op het gunstige belastingklimaat dat fiscale asielzoekers vandaag opzoeken, maar de gunstige meteorologische omstandigheden van wat de Britten 'The Channel Islands' noemen. In zijn documentaire boek *L'Archipel de la Manche* verklaart Hugo waarom de Franse benaming 'les Îles Anglo-Normandes' eigenlijk een veel betere naam is. 'De Atlantische oceaan vreet aan onze kusten. (...) Het laatste beslissende wapenfeit van de oceaan heeft een precieze datum. In 709, zestig jaar voor de troonsbestijging van Karel de Grote, heeft een grote zeestorm Jersey van Frankrijk losgemaakt.' Kortom, het zijn 'kleine stukjes Frankrijk die in zee zijn gevallen en door Engeland opgevist'. Vandaar ook de complexe nationaliteit van de eilandbewoners. Volgens Hugo zijn ze zeker niet Engels zonder het te willen, maar zijn ze wel Frans zonder het te weten.

Naast het feit dat het er goedkoop leven is en dat hij altijd al graag aan zee had willen wonen, is het taalkundige klimaat de derde reden om naar Jersey te trekken. Men spreekt er drie talen: Engels, Frans en een Normandisch dialect. Frans blijft tot 1920 de officiële taal. Hugo weigert Engels te leren: 'Als Engeland met mij wil spreken, zal het Frans moeten leren'. De Tweede Wereldoorlog maakt definitief een einde aan de bevoorrechte plaats van het Frans op de eilanden. Meer dan twintigduizend mensen vluchten naar Londen en komen jaren later English-minded terug. Nu zijn de eilanden helemaal verengelt. Het kost me heel wat moeite om een Franse krant te vinden en tot mijn grote ergernis kan ik op geen enkel tv-toestel de Tour de France volgen. Je ziet het Frans wel nog opduiken in de toponiemen die vaak uit de twee talen bestaan: Hauteville House, the Tower Rousse...

De keuken op de eilanden is geen voltreffer. Eén keer eten we goddelijk. We zijn opgetogen. Alhoewel het Engels van de kelners mijlenver staat van het Allô-Allô-taaltje dat we op de boot geserveerd kregen, verradt de accentplaatsing meteen hun afkomst.

Men serveert ons immers ‘gin tonic’, met de klemtoon op de laatste lettergreep. Een korte navraag leert dat het inderdaad Fransen zijn die het restaurant uitbaten. Naar eigen zeggen is het veel lucratiever een restaurant op de eilanden te hebben dan in Parijs. Culinaire blijven de eilanden dan toch nog een klein beetje Frans getint; helaas veel te weinig.

‘ALS ER MAAR EEN BLIJFT, DAN ZAL IK DAT ZIJN.’

Van de twee grootste eilanden is Jersey het mooiste. De uitgestrekte velden, golvende wegen en rotsachtige baaien charmeren me onmiddellijk. Op vijf augustus 1852 arriveert Hugo op Jersey. Ook hij is in de wolken: ‘Ik zit hier volop in de poëzie, tussen de rotsen, weilanden, rozen, wolken en de zee... De verzen komen als het ware vanzelf.’ Napoleon III verdriedubbelt sinds Hugo’s komst naar Jersey het aantal douaniers, gendarmes en verklikkers in Saint-Malo. ‘Die imbeciel richt de bajonetten op de aankomst van een boek!’ In België wordt het Napoleonboekje van Hugo onder tusschen stukgelezen. Letterlijk. Men scheurt het boekje in stukken om zo tegelijkertijd met velen te kunnen lezen. Of men komt ’s nachts samen om het te lezen, de deuren op slot, het huispersoneel in bed. Hugo begint op Jersey aan de satirische gedichten-cyclus *Châtiments* (1853), die het dichterlijke pendant zal worden van zijn kritische Napoleonboekje. ‘Hij is aan één kant gebakken, de tijd lijkt me gekomen om de keizer om te draaien op de grill.’ Hij laat de vrije teugel aan zijn haat tegen Bonapartes neef en dat resulteert net als het verdriet om zijn in 1843 verdronken dochter in ontelbare verzen. Hij zet zijn hele genie in dienst van die haatgevoelens en schildert Napoleon III af als het archetype van de tiran.

De dichtbundel is geen gemakkelijke kost. Het is niet allemaal even vlot verteerbaar, laat staan genietbaar. Hoogdravend, overdreven zin voor detail en een tikkeltje te erudiet. Dat neemt niet weg dat bepaalde verzen terecht de eeuwigheid zijn ingegaan. In

de eerste plaats natuurlijk het fameuze gedicht 'Expiation', de indrukwekkende beschrijving van de ondergang van de grote Napoleon, met de legendarische woorden 'Waterloo! Waterloo! Waterloo! Morne plaine', die in *Astérix chez les Belges* geniaal geperisfeerd worden: 'Waterzooï! Waterzooï! Waterzooï! Morne plat!' Ondertussen verstevigt 'de wolf op wie hij een meute strofen loslaat' wel zijn positie in Frankrijk. Zodra hij kan stuurt hij triomfantelijk het bericht de wereld in dat alle bannelingen weer welkom zijn in Frankrijk. Sommigen aarzelen, anderen vertrekken. Hugo is onvermurwbaar, blijft en schreeuwt dat uit in het bekende slotvers van zijn *Châtiments*: 'Als er maar een blijft, dan zal ik dat zijn.' Hoogdravende woorden die passen bij de verheven tonghield die Hugo is. Anderzijds, hij doet het toch maar. Weg uit Parijs. Weg uit Frankrijk. Achttien jaar lang op die godvergeten eilanden. Koppig tot het bittere einde.

Tijdens de boottocht zit een enigszins geïsoleerde dame uitgebreid haar diep uitgesneden boezem te inspecteren. Dat valt me op. Ik volg de lijn van haar ogen en beland zo uiteindelijk zelf in haar décolleté. Als ze me even later opmerkt, voelt ze zich duidelijk veel meer betraptd dan ik. Hugo is eenenvijftig, maar sluit elke nacht nog een jonge vrouw in zijn armen. Als dat niet lukt, masturbeert hij bij de gedachte aan de naakte armen en kuitjes van de dienstmeisjes. Om pottenkijkers als zijn vrouw en minnares te slim af te zijn, noteert hij zijn erotische escapades in het Spaans in zijn dagboek.

Elke dag gaat Hugo zwemmen in zee, tot aan de rots die een eindje verderop in het water steekt en terug. Dat geeft hem kracht. Hij is fysiek in betere conditie dan zijn zonen. Als hij naar zijn twee vrouwen kijkt, dan ziet hij twee oude, onaantrekkelijke lichamen. Hij kijkt ernaar met tederheid, hij houdt van hen, maar hij verlangt naar het lichaam van de jonge dienstmeiden. Hij streelt, bemint en bezit. Het is als een frisse duik in het zeewater. Het stuwt hem vooruit. Het behoedt hem voor een kalme, oude dag.

Zelfs op zijn zeventigste is hij nog de viriliteit zelve: 'Praten kost me moeite. Een redevoering mat me even erg af als drie zaadlozingen.' En na een weinig nadenken voegde hij eraan toe: 'Vier zelfs'. Als hij bijna tachtig is, wordt hij op de bon gezet voor aantasting van de goede zeden in het Bois de Boulogne.

De zee bezorgt Hugo niet alleen een kranige fysieke conditie, ze brengt hem ook in hogere sferen. Zo neemt hij enthousiast deel aan spiritistische seances waarbij men probeert contact te leggen met overleden personen, de zogenaamde 'tables parlantes'. Aanvankelijk is hij erg sceptisch, maar nadat hij met zijn overleden dochter *geconverseerd* heeft, gaat hij er helemaal in op. Rond een kleine, ronde tafel op drie poten communiceert de Hugoclan met enkele groten uit de geschiedenis. De verslagen zijn bewaard en bevinden zich in de Franse Bibliothèque Nationale, waar ik ze met eigen ogen heb kunnen aanschouwen. Hugo spreekt met Molière, Napoleon, Jezus Christus en schrijft zelfs een romantisch drama dat volledig gedicteerd zou zijn geweest door Shakespeare zelf. Het decor van Jersey past wonderwel bij dit geestenspektakel: de ontketende zee die botst op steile kliffen, bolvormige kastelen met spookachtige golfbrekers en danteske rotsformaties. Het komt misschien lachwekkend over, maar je kunt het gerust beschouwen als een spiritueel voorproefje van de *écriture automatique* van de surrealisten.

'IK WAS HIER'

Na negen maanden versplintering is de familie Hugo in augustus 1852 weer samen en ze baden dan ook in geluk. Ze verblijven aanvankelijk in een hotel, maar betrekken vervolgens de inmiddels afgebroken villa Marine-Terrace bij de Grève d'Azette vlak bij Saint-Hélier, de hoofdplaats van Jersey. 'Vanuit mijn kamer zie ik Frankrijk.' Dat lijkt me aan deze zijde van het eiland haast onmogelijk, maar enige dichterlijke overdrijving is de heer Hugo natuurlijk niet vreemd. De villa is allang verdwenen. Op die plek heeft men

een afschuwelijk appartementencomplex neergeplant en aangedurfd om het Maison Vicor Hugo te dopen. 'De weg die loopt van de vlakte naar de oever opent als hij er aankomt de twee armen van de Griekse Y waarlangs karren zeewier gaan halen', schrijft hij in het postuum gepubliceerde *Années Funestes*. Op die plek, de Rots der Verbanningen, komt hij samen met andere bannelingen om inspiratie en troost te vinden in de wilde golven.

Hugo en zijn zonen zijn erg geïntrigeerd door de opkomende fotografie en nemen talrijke familie- en landschapskiekjes. Volgens specialisten behoren hun creaties tot het beste uit de oertijd van de fotografie. De bekendste foto is die waar hij poseert op de Rots der Verbanningen. Hij drukt uit hoe Hugo verdrietig maar strijdlustig zijn eerste maanden in Jersey doorbrengt. Wanneer ik er met hugoliaanse pose richting Frankrijk sta te staren, valt mijn oog op de inscriptie 'FI'. 'Fus ici' (ik was hier), veronderstel ik, met ernaast '1852' gegraveerd, al minder goed leesbaar.

We huren fietsen. Ik duid op een kaart alle plekken aan die me interesseren, en mijn reisgenoot zoekt uit hoe we er het best kunnen komen. Ik volg en vertel honderduit. Een mooie taakverdeling. Het is genieten van het afwisselende landschap. Baaitjes, kastelen, de zee, het groene binnenland, holle wegen en gigantische hortensiastruiken. Vanuit Saint-Hélier fietsen we naar La Hougue Bie, waar je de best bewaarde neolithische grafheuvel van West-Europa vindt (3500 v.Chr.). Hugo schrijft er op Allerheiligen 1854 toepasselijk het gedicht 'Ce que c'est que la mort' uit *Les Contemplations* (1856). Vanuit La Hougue Bie bollen we naar Gorey, een klein maar mooi havenstadje waar Mont Orgueil Castle majesteitelijk bovenuit troont, 'een oud kasteel dat helemaal overwoekerd is door klimop, gelegen op een bergje en belaagd door de volle zee'. In de verte zie je deze keer wel Frankrijk liggen, de Cotentin, het zuidelijke deel van Normandië dat op een klein broertje van Bretagne lijkt. Het is 14 juli en in mijn verbeelding zie ik op de andere oever de Franse vlaggen wapperen en hoor ik de *pétards* knallen. Hugo en

de zijnen komen hier vaak op bezoek en overwegen zelfs om zich hier te vestigen.

Een slingerende weg langs de woeste kustlijn brengt ons in Rozel Bay, een kleine, kleurrijke baai met een terrasvormige bodem. Je vindt er de Dolmen du Couperon. De plek laat ons niet onberoerd. Aan de ene kant heb je de zee met de rotsachtige golfbreker van de Couperon. Aan de andere zijde zien we een groene helling waarin een beekje een bedding gevonden heeft. Er staat een verlaten huis. Daartussen gloort de kust van Frankrijk als een verre belofte. Hugo schrijft hier heel wat gedichten uit *Les Contemplations*. Het belangrijke gedicht 'Ce que dit la Bouche d'Ombre' opent zelfs met een korte beschrijving van de omgeving. De titel van het gedicht verwijst zowel naar de zwarte bergengte in de buurt van de dolmen als naar de stem van het mysterie. Het spook dat er op de dichter wacht, legt Hugo het universum uit, wijst hem erop dat alles leeft en een ziel heeft, en dat het aan de dichter is de zin en betekenis ervan te ontdekken. Het spook is een buiten zijn lichaam geprojecteerde dubbelganger van Hugo zelf.

Meestal, en dat is wat wij ook geruime tijd doen, komt hij er gewoon naar de zee luisteren. Je wordt er rustig van. Tijd om opnieuw onze fietsen te bestijgen en via het Kerkhof van de Bannelingen naar Saint-Hélier terug te keren. Meerdere keren begeleidt Hugo Franse of andere bannelingen naar hun laatste rustplaats. Ze worden begraven op het kerkhof van Macpela in het centrum van het eiland, recht tegenover de methodistische kerk van Sion. 'Wij hebben op Jersey op het platteland een geïsoleerd lapje grond om onze doden te begraven; enkele grafkuilen op het kerkhof der Onafhankelijken, het is ons Westminster, ons Saint-Denis.' Een eenvoudig dorpskerkhof, gelegen in een banale dorpskern. Door de winkelruit van de vlakbij gelegen Sparwinkel kijken enkele mensen me verbaasd aan wanneer ik enkele minuten sta te mijmeren bij de granieten obelisk die de namen bevat van de bannelingen die op Jersey zijn gestorven. Het kleine grafmonument

wordt in 1985 gerenoveerd ter gelegenheid van het eeuwfeest van Hugo's dood. Er liggen enkele verwelkte bloemen.

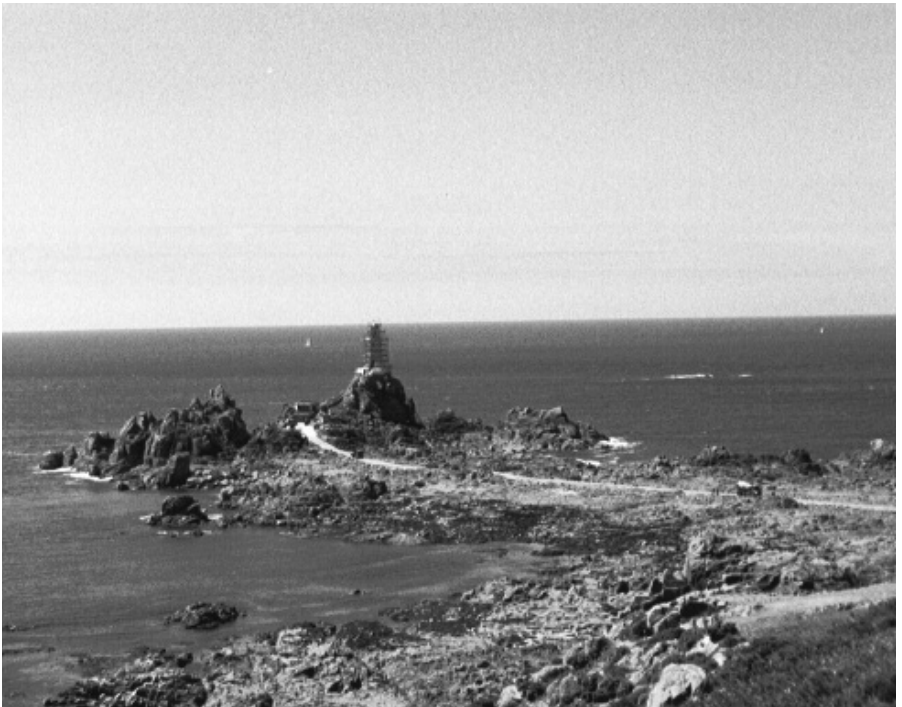
‘VERSCHEURDE LAPPEN VLEES EN VIS’

Vanuit Saint-Hélier verkennen we met evenveel bravoure de westkant van het eiland. De ogen wijd opengesperd, want Jersey blijft verbazen. We rijden terug het mooie binnenland in en trachten via kleine weggetjes Saint-Brelade te bereiken. De schrijver herinnert zich de eeuwenoude parochiekerk in zijn vissersepos *Les Travailleurs de la mer* (1866), met de vermelding dat ze de eigenaardigheid bezit om als datum ‘vier enen’ te hebben, ‘IIII, wat honderdenelf betekent’. De veertiende-eeuwse muurschilderingen van de Fisherman's Chapel zijn adembenemend. De schoonheid van wat een van de mooiste romaanse kerkjes is die ik ooit gezien heb, komt nog beter uit de verf door de ligging aan een fraaie baai. Die nabijheid van de zee verleent de zerken en bomen rondom de kerk de allures van een exotisch kerkhof. Een haven van rust en schoonheid.

De tocht langs de zuidelijke kust brengt ons tot aan het uiterste puntje: Corbière Point. Zin in een prachtige zonsondergang? Dan ben je hier op de goede plek, al zul je er zeker niet alleen zijn. ‘De zee wordt er woeliger’, schrijft Hugo terecht. De vuurtoren wijst als een waarschuwende vinger naar het gevaar, de wind die onverwachts langs de hemelpoorten kan opduiken. Bij eb kun je tot de toren wandelen, maar opgepast, want de vloed komt snel opzetten en blijft nu en dan zijn slachtoffers eisen.

Mijn reisgezel en ik eten er een hapje op het terras van een restaurant. De zee en vuurtoren vormen een smakelijk decor. Het krioelt er van de opdringerige meeuwen. Plotseling horen we de kreet: ‘He got my steak’ en zien we een meeuw met een biefstuk in de bek klapwiekend wegvliegen. Vijf minuten later komt het beest opnieuw aangewaggeld, speurend naar een nieuwe buit. De pepersaus druipt nog uit zijn bek. Uitgerekend hier verbeeldt Hugo in het zo-even genoemde gedicht hoe hij als wanhopige dichter ‘een

adelaar' ziet 'die uit het licht komt' en daartoe 'een verschrikkelijke duisternis' moest doorkruisen. In *Les Travailleurs de la mer* (1866) levert zeeman Gilliat een verwoed gevecht met de zee. Hij heeft een stek gevonden op een rotsformatie en verjaagt de meeuwen die er wonen. De vogels nemen wraak door 'in hun bek verscheurde lappen vlees en vis mee te nemen'. Gilliat herkent van ver 'zijn gerookte rundvlees en zijn stokvis'. Terwijl iemand de opdringerige meeuw wegjaagt, voel ik Hugo's nabijheid.

Corbière Point op Jersey.

Langs de uitgestrekte baai van Saint-Ouen fietsen we naar onze voorlaatste Hugo-halte op het eiland: Plémont Bay. Tijdens zijn vele wandelingen op het eiland zal Hugo hier vaak pauzeren om de ontelbare grotten te bewonderen. 'Je moet je uitgehouwen immense rotsen voorstellen, ofwel in de vorm van een kathedraal, ofwel als mysterieuze grotten met watervallen en bergstromen, en dat alles in de zee.' Een eind verder op de noordkust vind je de Creux du Diable (The Devil's Hole). Een gigantische put in de rotskust die ongeveer 30 meter breed en 60 meter diep is en in verbinding met de zee staat. Hugo schrijft er het gedicht 'Jersey' uit *Quatre vents de l'Esprit* (1881), dat ik als afsluiter van deze fietstocht, tot verbazing én plezier van mijn reisgenoot, tegen de wind in hardop declameer terwijl de zee zich met enorm geweld in de Duivelsput stort. Misschien is het niet erg dat Hugo's al te gezwollen pathetiek deze keer verstomt bij het geraas van de 'eeuwig grommende getijden'.

'DIT BOEK HEEFT ME EEN DAK GEGEVEN.'

Nadat hij nogal giftig reageert op een bezoek van Queen Victoria aan keizer Napoleon III, wordt hij vriendelijk verzocht op te krasen. Hij vestigt zich op een eiland verderop, in de hoofdplaats Saint-Peter Port. Op 31 oktober 1855 duikt Guernsey rond tien uur 's morgens op uit de mist. Het regent en er staat een harde wind. De landing van het schip verloopt hachelijk. Ik beeld me in hoe Hugo zich vastklampt aan de reling. De haren in de wind. Af en toe een hand door die bekende witte baard, die hij dan eigenlijk nog niet heeft, maar ik zie het nu eenmaal zo voor me. Zijn ogen gericht op de kist met het manuscript van *Les Misérables*. Een fikse windstoot doet de schuit kantelen, de kist kiepert bijna de golven in. Een alerte Hugo weet zijn schat nog net van de ondergang te redden. Een boek met negen levens. Later lees ik dat het inderdaad zo verlopen is. De kust van Guernsey werkt blijkbaar inspirerend en visionair. Vraag maar aan Hugo zelf.

Ondanks het trieste afscheid rijmt hij er in zijn dagboek vrolijk op los en laat hij daarbij haast sardonisch een zeldzaam, weliswaar enigszins verhaspeld, Engels woord vallen: ‘Le propre du proscrit est d’être toujours jeune./Je me suis peu troublé de cette “expioucheune”’. (‘Het specifieke van de banneling is dat hij jong blijft./De verbanning heeft me weinig van mijn stuk gebracht’.) De Hugo’s verblijven een tiental dagen in het Hôtel de l’Europe, de huidige Woolworthwinkel, en verhuizen vervolgens naar Hauteville Road. Om zo veel mogelijk de sfeer op te snuiven van hoe het in Hugo’s tijd moet zijn geweest, houden we ons ver van de drukke winkelstraten en zoeken de steegjes met trappen op, die eraan herinneren dat de stad op de flank van een steile rots is gebouwd. Even verder verschijnt de kerk van Saint-Peter Port, ‘drie naast elkaar geplaatste puntgevels met dwarsbeuk en spits’, zoals Hugo terecht beschrijft in *Les Travailleurs de la mer*. De kerk ligt vlak bij de haven en vormt een kranige stenen verwelkoming voor de boten die aanmeren of een gezegend saluut voor hen die uitvaren. ‘Deze kerk is de hoofdletter van de lange zin die de façade van de stad vormt op de oceaan.’ Wanneer Hugo het gebouw voor de eerste keer bezoekt, wordt er een kindje gedoopt. Het doet hem denken aan zijn gestorven kleinzoon Georges. De dood rijgt zich als een tragische rode draad door zijn leven: hij zal zijn vrouw, minnares en kinderen allemaal overleven. Kleine steegjes brengen ons via het oude fort tot aan de licht omhooglopende Hauteville Road. Op de hoek van de straat bezoekt Hugo regelmatig zijn kapper, Mr. Blick. Zijn haar moet altijd verbrand worden, maar de baardharen bewaart hij in een zijden envelop. De hondstrouwe minnares Juliette maakt er kussens van. Als zijne dichterlijke hoogheid tijdens een knip- en scheersessie inspiratie krijgt, worden onverwijld pen en papier aangezueld. Terwijl de kapper geduldig wacht, stromen de verzen toe, de pen leeg en het papier eindeloos vol.

Hij woont eerst een jaar in Hauteville Road 20. Het huis staat er nog, maar is privébezit en kan dus niet bezocht worden. Er hangt

wel een gedenkplaat. De Hugo's houden er hun laatste spiritistische seances en de schrijver werkt er zijn *Contemplations* af. 'Dit boek heeft me een dak gegeven.' De opbrengsten stellen hem inderdaad in staat een eigen huis te kopen, enkele honderden meters verder op nummer 38. In de inleiding presenteert hij de meer dan 10.000 verzen als 'les mémoires d'une âme', autobiografische poëzie dus. Het is onvoorstelbaar hoeveel poëzie Hugo in zijn leven bij elkaar geschreven heeft en al even onbegrijpelijk hoe gemakkelijk hij de Franse taal naar rijmende verzen kan plooien. Of hij nu emotionele problemen wil verwerken of politiek commentaar formuleren, de man schrijft spontaan in lyrische verzen. Veel van zijn op het eerste gezicht misschien onleesbare gedichten worden pas begrijpelijk en genietbaar als je ze in hun tijdsklimaat of persoonlijke context kunt situeren. De bundel bestaat uit de twee delen, 'Vroeger' en 'Nu', die gescheiden worden door een lege bladzijde met als titel '4 septembre 1843', die fatale dag voor zijn Léopoldine. In het eerste deel overheerst de herinnering aan het voorbije geluk, terwijl in het tweede deel de eenzaamheid en het ongeluk na de dood van zijn dochter en de verbanning naar de Kanaaleilanden centraal staan.

Les Contemplations (1856) wordt in één adem genoemd met *Les Chimères* (1854) van Nerval en *Les Fleurs du mal* (1857) van Baudelaire. Er moet in die jaren goddelijke inspiratie in de lucht gehangen hebben, want die bundels behoren tot het beste wat de Franse poëzie ooit voortgebracht heeft. De drie dichters pogen bovendien onafhankelijk van elkaar met woorden de onzichtbare verbanden van het universum te bezweren. 'Alles heeft gevoel', roept Nerval uit in het gedicht 'Vers dorés', en in zijn klassieke waanzinverhaal *Aurélia* gaat hij een jaar later verder op die ingeslagen weg: 'Alles leeft, alles handelt, alles staat in verbinding met elkaar.' Een krachtige vingerwijzing naar Baudelaires beroemde gedicht 'Correspondances', waarin hij probeert alle tegenstellingen en afstanden te verenigen in het dichterlijke woord. Een mystiek eenheids-

beseft dat de surrealisten als hemelse muziek in de oren zal klinken. Aan het einde van zijn bundel ontwikkelt Hugo van zijn kant eveneens een kosmische kijk op het universum waarin de dualiteit van verdriet en geluk net de energie en de schoonheid van alles uitmaakt. Een visie waarin pantheïsme en animisme hand in hand gaan, zoals de woorden 'Alles is vervuld met een ziel' uit het aangehaalde 'Ce que dit la Bouche d'Ombre' aantonen.

De dichtbundel is en blijft een poëtische mijlpaal dat wegens het monumentale karakter (478 bladzijden in mijn Franse versie) evenwel zwaar op een eenentwintigste-eeuwse lezersmaag zal liggen. Het is een van de eerste Franse pogingen om poëzie te verheffen tot de rang van religie waarbij de dichter als 'heilige dromer' in staat is de mysteries van de kosmos te lezen en in woorden te gieten. Inspiratie wordt een absolute kracht die hogere waarheden kan vatten. Rimbaud noemt Hugo om die reden dan ook terecht 'le premier voyant'.

'EEN GEDICHT DAT BESTAAT UIT VERSCHILLENDE KAMERS'

Het bekende Hauteville House is naar verluidt ooit door een piraat gebouwd en Hugo kan het voor een prikje kopen omdat het er zou spoken. Zoiets heeft de dichter-ziener nooit afgeschrikt. Het huis verandert al snel in een immense bouwwerf. Van de tuin tot het dakterras is er geen enkel detail, geen enkel object dat onze gepassioneerde binnenhuisdecorateur niet zelf verbeeld heeft. Metselaars, timmerlieden en behangers werken onder leiding van architect Mauger, die zich helemaal voegt naar Hugo's oneindige fantasietjes. De eetkamer wordt als blijk van respect met een knipoogje 'la salle à Mauger' genoemd.

Over het resultaat is al veel geredetwist, maar ik vind Hauteville House een meesterwerk. 'Indrukwekkender dan Versailles', hoor ik mezelf zeggen tegen de sympathieke gids. De strenge voorgevel belooft niet veel, maar in de donkere, gotische entree wordt onmiddellijk duidelijk dat je geen kleinburgerlijk interieur binnen-

stapt. De glasramen, die samengesteld zijn uit bodems van oude wijnflessen, creëren een eigenzinnig lichtspel. Het wijst je onmiddellijk op het originele hergebruik van tweedehandsvoorwerpen. Tientallen oude koffers worden gekocht en vervolgens vakkundig uit elkaar gehaald zodat alle onderdelen een nieuwe bestemming kunnen krijgen. Dit procedé past hij toe op wandtapijten, aarde-werk, spiegels, lampen en allerlei snuisterijen. Koffers worden deuren en spoelen veranderen in kaarsenhouders. Hij bekleedt muren en plafonds met tapijten, Delfts blauwe tegeltjes of porseleinen borden. Elke kamer heeft zijn eigen karakter en is helemaal uit links en rechts bij elkaar gesprokkelde spullen samengesteld. Samen met Juliette struint de schrijver de eilanden, Londen en Brussel af voor hun koopjes- en schattenjacht.

Hugo speelt met de ruimte door het vele gebruik van spiegels en werkt van donker (beneden) naar licht (boven). Duisternis, schaduw en licht spelen op elke verdieping een kat-en-muisspel. Helemaal boven vind je zijn *look-out*, een soort serre in metaal en glas die als een kleine donjon boven het huis troont. Dit is zijn heiligdom. Niemand durft hem hier te storen. De viriele schrijver heeft er wel netjes voor gezorgd dat de jonge meiden vlakbij slapen. Vrouw en kinderen ziet hij haast alleen tijdens de maaltijden. Het is een jongensdroom die in vervulling gaat: leven en schrijven in een maritieme omgeving. In de verte kan hij bij helder weer tussen de eilanden Herm en Sark zijn geliefde vaderland zien liggen. 'Ik heb een kristallen kamer die uitkijkt over de zee. Haar geraas vermengt zich met mijn werk.' Hier geschiedt het wonder van *Les Misérables*. Staand zal hij er het lijvige werk uit zijn inktpot distilleren.

Het huis groeit uit tot een literair bolwerk. Zijn vrouw schrijft er een biografie van haar man (*Victor Hugo, raconté par un témoin de sa vie*), terwijl zijn zoon François-Victor zich volop wijdt aan een Shakespearevertaling die tot 1970 de prestigieuze Pléiade-uitgave zal sieren. Dankzij de alomtegenwoordige citaten, deviezen en verzen groeit Hauteville House ook letterlijk uit tot een taalpaleis,

‘een gedicht dat bestaat uit verschillende kamers’, zoals Charles Hugo treffend stelt. In de ‘zetel der voorvaderen’ heeft de zelfbewuste schrijver EGO HUGO laten graveren, met op de ene armleuning Georges 1534 (de eerste Hugo) en Léopold 1828 op de andere als herinnering aan zijn vader. Hij is erg gehecht aan de woorden boven de deur van de eetkamer: ‘Exilium vita est’. Als het leven een ballingschap is, dan is de ballingschap voor Hugo het leven. In de Eikengalerij dragen drie stoelen de inscripties ‘pater, filius, mater’, die benadrukken dat het exil een familiale aangelegenheid is. Zijn familieleden worden het na verloop van tijd wel grondig beu en zullen zich een voor een in Brussel of Parijs vestigen. Slechts zijn getrouwe minnares Juliette blijft tot het einde. Zij woont enkele huizen verder in de villa La Fallue, zodat hij met haar kan communiceren vanuit het raam. Zij zal vanaf 1864 het eerste huis van de Hugo’s betrekken.

Als toemaatje kun je wandelen door de fraai gerenoveerde tuin. Elke dinsdag organiseert de auteur er zijn bekende maaltijden voor arme kinderen. Ze krijgen vlees en wijn. Hij heeft namelijk gelezen dat twee goede maaltijden per maand heilzaam zijn voor arme kinderen. ‘Ik probeer zo de begrippen gelijkheid en broederlijkheid ingang te laten vinden in dit feodale land.’ Je kunt tegenwoordig op Guernsey nog altijd mensen tegen het lijf lopen die met trots zeggen dat hun overgrootvader gegeten heeft bij monsieur Hugo. In het midden van de tuin staat de 132-jarige ‘eik van de Verenigde Staten van Europa’. Hugo plant de eikel in juli 1870 en voorspelt hoopvol het ontstaan van een Europese Republiek. ‘Er zijn geen Belgen, er zijn geen Fransen, er zijn de Verenigde Staten van Europa, er is de universele republiek. Laten we met die gedachte leven en de vrijheid verdedigen.’ Het is trouwens niet eens zo gek dat de Europese droom voor een deel gestalte krijgt op de Kanaaleilanden. Bij mijn weten is dit het enige stukje Europa dat ooit zowel in Britse, Duitse als Franse handen is geweest.

Terwijl ik in de tuin *Les Travailleurs de la mer* (1866) zit te lezen, is mijn reisgezel verdiept in *De wereld als markt en strijd* (1994) van de controversiële literaire stoorzender Michel Houellebecq. Bij wijze van blasfemie leest hij nu en dan enkele prikkelende passages hardop. Hugo's megalomanie heeft bij hem duidelijk een ave-rechts effect. Vele bezoekers ergeren zich inderdaad blauw aan de talrijke 'VH'-initialen die je er aantreft. Op de zijwanden van de Tapestry Room staat een kolossale H en in de eetkamer is de ruimte boven het vuur volledig betegeld in de vorm van een grote, dubbele H geflankeerd door gelijksoortige V's. En dat het hele huis door. In de ogen van zoon Charles is Hauteville House een 'handtekening van drie verdiepingen'. Onze Franse buurman op de camping houdt van zijn bezoek de herinnering aan een 'megalomane waanzin' over en literaire globetrotter Boudewijn Büch sprak van een 'gekkenhuis van hoogmoed'. Je moet de dingen echter in hun juiste perspectief durven plaatsen. Hugo richt de kamers op zo'n persoonlijke manier in dat je gerust van kunstwerkjes kunt spreken. En zoals elke schilder zijn werk ondertekent, doet Hugo dat ook. Bovendien vallen veel initialen niet direct op omdat ze zich in de schaduw bevinden (de gidsen lopen er dan ook met zaklampen rond) of goed verstopt zijn. Dat neemt natuurlijk niet weg dat Hugo met zichtbaar plezier enige grootheidswaan tentoonspreidt. Wanneer hij in 1867 met vakantie in Europa is, leidt de dienstmeid mensen tegen betaling rond. 'Bijna duizend mensen kwamen deze zomer Hauteville House bezoeken', schrijft Hugo in zijn dagboek. Foto's circuleren. De schrijver van *Les Misérables* heeft het 'maison d'écrivain' met brio uitgevonden en zijn voorbeeld zal iemand als Zola zeker inspireren.

Hugo is gelukkig in Hauteville House en mist na verloop van tijd zelfs Parijs niet meer. Hij kleedt zich nonchalanter en laat zijn baard groeien in de hoop dat die hem beschermt tegen keelontstekingen. Het is die Hugo die het nageslacht vooral zal kennen. De tijd dat hij Frankrijks meest vooraanstaande schrijver was, is dan

lang voorbij. Terwijl Flaubert en Baudelaire in het moederland tot in de rechtszaal kampen met de kleinburgerlijke moraal, kan Hugo met zicht op de uitgestrekte oceaan zijn inspiratie de vrije loop laten. Sinds eind februari 1848 heeft hij het manuscript van *Les Misérables* niet meer bekeken, maar in 1860 haalt hij het uit zijn koffer en neemt hij de draad weer op. Juliette is opgetogen. Zij miste Cosette, Jean Valjean en Marius.

In 1861 verlaat hij voor een tijdje het eiland, reist naar België en vestigt zich in het hôtel des Colonnes in Mont-Saint-Jean, vlak bij het slagveld van Waterloo. Hij blijft er twee maanden om er ijzersterke oorlogsscènes te schrijven. Hij wil alles zien, wandelt over kleine paadjes, beklimt de heuvels en ondervraagt boeren die de slag nog meegemaakt hebben. Op 30 juni beëindigt hij zijn schrijverswerk: 'Het is in de vlakte van Waterloo en in de maand van Waterloo dat ik mijn slag geleverd heb. Ik hoop dat ik hem niet verloren heb.' Hij beschrijft de laatste veldslag van Napoleon als God op een wolk. Met zin voor detail én overzicht. En gevoel voor dramatiek. Literatuur en Geschiedenis in een innige omhelzing. Eigenlijk moet je nadien lezen hoe Stendhal in *De Kartuize van Parma* (1838) zijn Fabrizio Del Dongo hulpeloos laat rondzwerven in de chaos van het slagveld. Zo heb je in één klap twee verschillende, maar complementaire verbeeldingen van de meest tot de verbeelding sprekende veldslag uit de negentiende eeuw.

Al snel komen de eerste reacties binnen. De correctoren van de uitgeverij moeten huilen wanneer ze de proefdrukken lezen. Arbeiders leggen geld samen voor de aankoop en bepalen dan bij trekking wie het boek uiteindelijk mag houden. Baudelaire schrijft een positieve kritiek, maar zoals Hugo verwacht, kraken vele critici het boek. Men verwijt hem wat men Zola jaren later zal aanwrijven: hij heeft 'het epos van het gepeupel' geschreven en dat kan niet door de beugel. Bovendien wordt hij afgeschilderd als een opportunist die jaren gewacht heeft om dan op het goede moment zijn roman te publiceren, als een beursganger die zijn

socialisme zou verkopen. Hoe dan ook, het succes is overweldigend. Opmerkelijk is dat het hoogtepunt van het romantische proza pas verschijnt na het absolute meesterwerk van het Franse realisme. *Madame Bovary* is immers al vijf jaar eerder uitgekomen. De romantiek is officieel eigenlijk al meer dan tien jaar dood en begraven. Zo zie je maar hoe grote schrijvers de naderhand getrokken literaire grenzen moeiteloos overstijgen. Het zal Hugo worst wezen. Hij schrijft als een bezetene in zijn kristallen wonderkamer in Guernsey. Lange, rechtopstaande schrijfsessies drijven hem weliswaar naar *Les Travailleurs de la mer*, een beklijvende roman over het vissersvolk van de Kanaaleilanden.

‘DEZE ROTS VAN GASTVRIJHEID EN VRIJHEID’

Het spreekt voor zich dat Hugo niet altijd in zijn snuisterijpaleis blijft. Lange wandeltochten, zwempartijtjes en jonge vrouwen houden hem jong. Loopt tegenwoordig het verkeer op Guernsey de spuigaten uit, Hugo ontmoet op zijn tocht weinig mensen en veel koeien, die je nu ook nog links en rechts vastgebonden aan een touw ziet grazen. De auteur is gek op ‘de boter van de bewonderenswaardige koeien van Guernsey’ die anders smaakt als gevolg van de zeewierbemesting. Net als in Jersey spring ik met mijn reisgezel op de fiets. Naar het noorden in eerste instantie. Even buiten de hoofdplaats ben je al snel in Saint-Sampson, een nogal troosteloos vissersdorp dat door grijze industrie ontsierd wordt. Het grote verschil tussen eb en vloed zorgt ervoor dat de schepen, die via een bassin tot in de dorpskern geraken, bij eb mistroostig in het zand steken. Het dorp is prominent aanwezig in *Les Travailleurs de la mer* (1866). In deze zwartgallige roman komt een stoomboot op een rotspartij. Er wordt een prijs uitgelooft: wie erin slaagt het vastgelopen karkas van het schip weer aan land te brengen, mag de knappe, jonge vrouw Déruchette huwen. De zwijgzame visser Gilliat waagt zijn kans. Hij overleeft weken op de gevaarlijke rotsen midden op zee en brengt het schip

terug aan wal. Vervolgens... leest u de roman maar zelf uit om te weten hoe het afloopt.

Het boek begint erg mooi en de afloop behoort tot de reeks van romaneinden die voor eeuwig in mijn geheugen staan gegrift. Hugo bereikt op sommige bladzijden misschien wel zijn hoogste niveau, zeker als hij het over de liefde heeft of de strijd tussen de mens en de elementen beschrijft. Anderzijds trapt hij nu en dan in de typische Hugo-val van (al dan niet pathetische) breedsprakerigheid. In dit boek had gerust gesnoeid mogen worden. Belangrijk is dat hij als een van de eersten een heel technisch discours zijn roman binnensmokkelt en zo in zekere zin *Het beest in de mens* (1890) van de scheepvaart schrijft. In tegenstelling tot de treinroman van Zola, verliest hij zich daarbij in wel erg uitvoerige beschrijvingen en schrijft hij zeker geen naturalistisch, maar een erg romantisch getint epos. Gilliat en Déruchette wonen in Saint-Sampson en talrijke episodes spelen zich af in deze buurt. Het is de aanleghaven van La Durande. Zelfs in de roman is de industrialisering van het dorpje al aan de gang: 'Door de ontginning van graniet werd veel grond verkocht. Het geheel wordt nu ingenomen door de werkplaatsen van steenkappers.'

Met de neus in de wind trappen we de wegen af die naar Ancress Bay leiden. Een door ruwe rotsen ingesloten baai, met op de achtergrond op en top Engels gemillimeterd gazon. Koppeltjes lopen hand in hand over de dijk. Her en der zie je de typische 'kusttorens met op twee verdiepingen schietgaten' die nu vol parende duifjes zitten. Hier geeft Hugo zich vaak over aan uitgebreide improvisaties gericht tot de krachten van de natuur. Vervolgens fietsen we de hele noordkust af om dan af te dalen tot aan Port Soif, waar Hugo in juni 1868 een 'klein eiland' koopt dat je te voet kunt bereiken. Het wordt het eindpunt van vele wandelingen omdat de bloemen er overvloedig groeien. Nu vind je er enkele rotsformaties die als stukjes eiland boven het water steken. Veel groen groeit er niet meer, maar ze zijn van een mysterieuze schoonheid als ze ondergedompeld liggen in de mist. Meer zuid-

waarts ligt het eiland Lihou. Een 350 meter lange dam verbindt de landtong L'Erée met het eilandje. Het is er bij laagtij heerlijk wandelen tussen de slierten zeewier. Wanneer wij er zijn, waait het hard. De wind komt vanaf volle zee en er hangen dreigende wolken aan de hemel. Het desolate huis dat op het eiland staat verleent het geheel enige mysterieuze glans. Je moet wel oppassen met de oversteek, de uren staan aangegeven. 'De konijnen van Lihou kennen de uren. Ze komen alleen uit hun hol bij vloed. Ze spotten met de mens. Hun vriend de oceaan isoleert ze. Die grote broederlijkheden, dat is de natuur op zijn best', schrijft Hugo.

Even op de tanden bijten, want er volgt een lange tocht naar de oostelijke zuidkust. Een wandelweggetje dat door het heuvelachtige landschap kronkelt, brengt ons uiteindelijk in de buurt van het paradijselijke Moulin Huet Bay. De toegangspoort is een houten constructie die wel verdacht veel op twee houten H's lijkt. Na een bezoek aan Hauteville House ben je hierop geprogrammeerd. Ter plekke nestelen we ons op een bank en bewonderen de steil naar beneden lopende klif. Rotsen steken uit het water en verzamelen schuimend zeewater om zich heen. Ik bemerk enkele eenzame snorkelaars en in de verte een maagdelijk wit zeilbootje op de verder welhaast gladgestreken oceaan. Impressionist Auguste Renoir schildert deze pittoreske baai zo'n vijftien keer. Hugo komt hier niet om te werken, maar om in aangenaam gezelschap te picknicken. Als je hier in alle rust zit te genieten vraag je je af hoe hij op dit eiland in godsnaam het Parijs van *Les Misérables* zo krachtig tot leven heeft kunnen roepen.

Iets meer naar het noorden stuit je op Fermain Bay. Azuurblauw water en een keienstrand als in het Fécamp van Maupas-sant. Links een vestingmuur met een van die typische Guernsey-torens en rechts gras, ideaal om te lezen. Hugo komt hier vaak zwemmen, wat hem één keer bijna fataal wordt. Met de rug naar zee gekeerd, lees ik verder in *Les Travailleurs de la mer*, terwijl het water zachtjes komt aanrollen over de strandkeien. Hugo's woor-

den lijken mee te wiegen in hetzelfde ritme. Het is hier dat de schrijver een wel erg flatterende fata morgana ontwaart. In gedachten verzonken ziet hij hoe de wolken de vorm van de mistbank aannemen waarin hij de stoomboot uit de zeeroman had laten omkomen. 'Ik zag een bladzijde uit *Les Travailleurs de la mer*. Die beleefdheid bood de oceaan me aan.'

Jawel, de zee mag Hugo dankbaar zijn dat hij ze vereeuwigd in een van zijn boeken. Die megalomanie zal hij tot op het einde van zijn leven met veel naturel hoog in het vaandel dragen. De rotsen waar La Durande in zijn roman ten onder gaat, hebben trouwens de vorm van een grote hoofdletter H. Wat had u verwacht?

Een groot man verdient een standbeeld en in 1914 onthult men een mooie sculptuur in het midden van Candie Garden, in het centrum van Saint-Peter Port waarvan we ondertussen slechts op een steenworp verwijderd zijn. Het stelt een mijmerende Hugo met wandelstok voor, op pad tijdens een van zijn talrijke wandelingen op het eiland. Hij staat gekeerd naar de kust, de ogen gericht naar Frankrijk. Helaas wordt het uitgelezen zicht op Herm en Sark vandaag gedeeltelijk om zeep geholpen door de grijpkransen van de haven. Op de sokkel staan de woorden die hij met veel zwier op de eerste bladzijden van zijn vissersepos heeft geschreven: 'Ik draag dit boek op aan deze rots van gastvrijheid en vrijheid, dit stukje oude Normandische grond waar het edele kleine zeevolk leeft, aan het eiland Guernsey, streng en zachtmoedig, nu mijn asiel, ooit waarschijnlijk mijn graf.'

'EEN SPROOKJESKASTEEL VOL WONDEREN'

Tussen Jersey en Guernsey liggen twee eilandjes, die Hugo na aan het hart liggen: het kleine Herm vlak bij Guernsey en het grotere, wat verder gelegen Sark. Volgens Rabelais is Sark een wereld van dieven, moordenaars en piraten. Hij raadt de lezers van zijn *Pantagruel* (1532) dan ook aan er niet naartoe te gaan, omdat de bewoners naar verluidt jongetjes de keel afsnijden voor culinaire doel-